UDC 343.8-055.2(439)”1941/1945”:94(497.113 Бачка)”1941/1945”
DOI 10.56461/RMV68.2026.131M
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

ДИНАМИКЕ ПОЛИТИЧКИХ ОСУЂЕНИЦА ИЗ БАЧКЕ У ЗАТВОРУ МАРИЈА НОСТРА – ОСПОРАВАЊЕ ПРЕДРАСУДА И ПРОМЕНА ПЕРЦЕПЦИЈЕ

Кристина Менеши
Музеј Војводине Нови Сад
kristina.menesi@muzejvojvodine.org.rs

Апстракт: У раду се указује на особености женског затвора Марија Ностра у Мађарској, где су се током Другог светског рата и окупације Југославије нашле осуђене припаднице Народноослободилачког покрета из Бачке, заједно са женама из других антифашистичких покрета, припадницама верске организације Јеховини сведоци, те затвореницама осуђеним због криминала. У фокусу рада налазе се динамике ових политичких осуђеница током боравка у затвору – односи и промене у перцепцији које су остварили код других затвореница, али пре свега код антикомунистички настројених опатица које су управљале затвором. У Марији Ностри верски и идеолошки фактор је био катализатор многих аспеката затворске свакодневице и односа, а руководство колектива припадница НОП-а (састављено махом од чланица КПЈ и СКОЈ) и управа затвора, све време су настојали, свако са своје стране, да установе сопствену духовну супремацију над млађим затвореницама. Паралелно са овим процесом, међутим, успостављао се и мењао специфичан однос између комунисткиња и опатица, духовно и идеолошки на супротним позицијама.

Кључне речи: затвор Марија Ностра, комунисткиње, припаднице Народноослободилачког покрета, опатице, затворенице, Други светски рат.

Увод

Услед активног учешћа у пружању отпора окупацији у Бачкој током Другог светског рата, велики број припадница и припадника Народноослободилачког покрета, првенствено чланица и чланова Комунистичке партије Југославије и Савеза комунистичке омладине Југославије, долази под удар мађарске полиције, жандармерије и војних иследника из домобранског контраобавештајног сектора, придошлих са окупационим трупама.

Већ првим таласом хапшења током касног лета и ране јесени 1941. године, обухваћен је и велики број жена, припадница НОП-а из Бачке, и то због организовања и прикупљања Народне помоћи, диверзија, држања база по кућама, састављања, умножавања и растурања пропагандног материјала и сличних активности. Након ислеђивања од стране агената контрашпијунаже и жандармеријских иследника, припадници и припаднице НОП-а масовно су осуђивани на крађу или вишегодишњу робију, а преко стотину њих и на смртну казну. Углавном осуђени од војних судова, казну су превасходно издржавали у цивилним затворима.

Међу најзначајнијим затворима за жене у Мађарској, у којима је неколико стотина њих из целе Бачке издржавало казну, били су затвор у Улици Конти у Будимпешти, Чилаг у Сегедину, те затвор Марија Ностра, где је Хортијев режим настојао да концентрише политичке осуђенице почевши од новембра 1941. године, пребацујући их овамо у групама из затвора у Суботици, Сегедину, Будимпешти, Новом Саду.

Затвор Марија Ностра – специфичности и структура затвореница

Затвор Марија Ностра налазио се у склопу истоименог манастира и села, на удаљености од 70 километара од Будимпеште и седам од места Соб. Прилике у њему биле су по много чему специфичне.

За разлику од већине других затворских установа где су се, иако раздвојени, налазили и мушкарци и жене, ово је био искључиво женски затвор. Овде се на једном месту нашло неколико групација жена различитих светоназора, од којих многе са веома чврсто изграђеним, а притом различитим односима према политици, вери и религији. Са једне стране, на позицији моћи, то су биле англофилски оријентисане опатице римокатоличког Реда Светог Винсента, са којима је држава још раније закључила уговор о организовању женског затвора у манастирском кругу, а са друге стране, припаднице Јеховиних сведока и, међу осталим политичким затвореницама, скојевке и чланице Комунистичке партије. Ту су биле и жене осуђене због криминала, које пак нису сачињавале хомогену субкултуру детерминисану верским или идеолошким предзнаком.

Осим што је био искључиво женски, специфичност затвора Марија Ностра била је и чињеница да су ову установу водила верска лица – опатице, које су уједно биле и затворски стражари. Док је споља стражарску функцију обављало тридесетак судских стражара, унутрашњи надзор затвореница и казнионе био је у рукама шездесетак опатица на челу са управницом, коју је именовало руководство мађарске конгрегације Светог Винсента, а чији је избор потврђивао министар правосуђа.

У односу на остале затворе у којима су током окупације биле затворене учеснице НОП-а из Бачке, где управе затвора нису показивале никакву намеру ка њиховом политичком придобијању, преваспитавању, односно идеолошком преусмеравању (осим што су то у одређеној мери настојали свештеници у функцији затворских духовника), сматрајући их непријатељима, комунистима и учесницима рата, у Марији Ностри је ситуација била другачија. Антикомунистички настројене опатице које су управљале затвором имале су аспирације да у духовном и менталном смислу утичу на затворенице, сматрајући својом дужношћу да припаднице НОП-а одврате од комунистичких идеја (Ротбарт 1984, 172).

До краја рата кроз затвор је прошло 117 припадница НОП-а – политичких осуђеница из Југославије, првенствено из Бачке, али је било жена и из Славоније и Словеније. Поред њих, ту су биле и комунисткиње и припаднице других покрета отпора (првенствено Мађарице и Јеврејке), а у затвору су се налазиле и шпијунке (Румунке, Мађарице, Чехословакиње), као и припаднице верске организације Јеховини сведоци из Будимпеште и околине. Заједно са осуђеницама криминалкама, укупан број затвореница кретао се око 1200 (Милисавац 1968, 219).

Скоро све припаднице покрета отпора, без обзира на националност, налазиле су се у *колективу*, организацији каква је постојала и у другим затворима хортијевске Мађарске са затвореницима из Југославије. Колектив је имао неку врсту координационог тела, односно илегално руководство, а у Марији Ностри његов састав су углавном (али не искључиво) чиниле искусније чланице СКОЈ-а и КПЈ: Вера Павловић, Јулија Цимр, Милеса Бркић, Марта Хусар, Милица Беба Бурсаћ, Магда Бошан. Након доласка жена ухапшених у Будимпешти, кооптиране су Зора Ракоши и Илонка Вамош. Свака од њих била је задужена за неку област илегалног рада – расподелу и разношење хране колектива по ћелијама, писање текстова за предавања, летке и прогласе, умножавање вести о борби у Југославији (које су од краја 1943. године дотуране преко породица), растурање овог материјала по ћелијама, те на крају њихово прикупљање и уништење. У оквиру колектива, различите идеолошки обојене активности биле су организоване тако да заокупе чак и оне у самицама, што је затвореницама помагало у превазилажењу тешких тренутака и малодушности. Осим тога, за многе политичке осуђенице, нарочито симпатизерке НОП-а са села које су долазиле из доминантно патријархалне културе, функционисање у оквиру оваквог солидарног женског колектива било је значајно еманципацијско искуство.

Колектив у Марији Ностри био је толико јединствен и снажан да су по доласку овамо и политичке осуђенице из Будимпеште обуставиле дотадашње фракционашке размирице (оштре дискусије оне су претходно водиле и у затвору Конти) и укључиле се у живот колектива. Јединство какво је постојало у овом женском затвору још је једна његова специфичност, имајући у виду да је у другим хортијевским затворима однос између политичких осуђеника из окупираних југословенских крајева и припадника мађарског антифашистичког покрета ипак осцилирао, крећући се од идеолошко-поли-

тичких несугласица (које су постојале и међу самим осуђеницима из Мађарске) до међусобног разумевања и свеобухватне сарадње (Ротбарт 1988, 246). У колективу је међу политичким затвореницама постојало велико заједништво, блискост и солидарност.

Политичке осуђенице, криминалке и шпијунке испред зграде затвора љуште кукуруз да би од љуштика правиле обућу, Марија Ностра, 12. 10. 1943. године. Поклон Музеју радничког покрета и народне револуције од Наде Павловић, мајке Вере Павловић.

Динамике политичких затвореница из Бачке у Марији Ностри

Агитација и преокрет код криминалки

Током боравка припадница НОП-а из Бачке у Марији Ностри, у затвору је било око 800 затвореница осуђених због криминала, од којих се неколицина налазила на доживотној робији због убиства. Оне су обрађивале земљу, кувале, спремале и обављале друге неопходне послове. Већински су биле смештене у велике заједничке просторије, али када би нека била кажњена, први степен казне било је упућивање у самице у згради где су се налазиле и припаднице НОП-а.

Када је Наталија Станков[1] као прва политичка осуђеница из Југославије септембра 1941. године стигла у Марија Ностру, била је смештена управо међу криминалке, где је у одвојеној згради, а не са касније пристиглим политичким осуђеницама, морала и остати услед одређених затворских правила (MV, ZD, 1957v).

Претходно је она ухапшена због бацања бомбе на једну књижару са фашистичким пропагандним материјалом у центру Новог Сада, чији је власник био функционер Културбунда. Пред преким судом у Сегедину посматрана је по тадашњим мерилима као малолетна, па је уместо смртне казне, каква је досуђена Грозди Гајшин са којом је била на истом задатку, осуђена на 14 година робије.

Нашавши се у затвору, међу затвореницама осуђеним због криминала, Наталија Станков настоји да међу њима врши комунистичку агитацију, настоји да им предочи за шта се политичке осуђенице боре и зашто су у затвору, те успева да њихову првобитну нетрпељивост према припадницама НОП-а претвори у симпатије (MV, ZD, 1957v), тако да надаље динамика између политичких и затвореница осуђених због криминала више није била непријатељска, напротив. Временом утицај мађинске групације припадница НОП-а на криминалке расте, а долази и до одређених видова сарадње.

Група криминалки, политичких осуђеница и шпијунки која је играла чардаш у оквиру програма поводом празника жетве у Марији Ностри августа 1943. године. Фотографија је поклон Музеју радничког покрета и народне револуције од некадашње чланице руководства колектива у Марији Ностри, Миле Бркић-Петров.

Сарадња са „јеховашицама”

Отприлике истовремено кад и чланице Комунистичке партије Мађарске, у затвор је 1943. годи-

[1] У раду се за све затворенице наводе презимена која су носиле у време хапшења и затварања током рата. Једино када се преживеле затворенице помињу у послератном контексту, наводе се и девојачка и удата презимена.

не стигла група од педесетак припадница верске заједнице Јеховини сведоци. Услед строгог схватања библијске заповести „Не убиј", припадници и припаднице Јеховиних сведока одбијали су не само оружје, већ и да извршавају наредбе чак и посредно повезане са ратом, попут замрачивања прозора током бомбардовања, одношења џакова са песком на таване ради гашења пожара или узимања учешћа у пружању прве помоћи, због чега је група ухапшених припадница Јеховиних сведока доведена у Марију Ностру.

Ове затворенице опатицама су пружале отпор далеко транспарентније од политичких осуђеница. Неуморно, па и агресивно, оне су са њима дискутовале о питањима вере, настојећи да докажу своју религијску истину. Док су се политичке затворенице договориле да прихвате одлазак у цркву у смислу поштовања затворских правила прописаних од мађарског Министарства правде, што им је уједно и давало прилику за комуникацију, припаднице Јеховиних сведока су то одбијале, а опатице су им одговарале најстроже могуће. Нису им делиле пошту ни пакете, а за сваки преступ кажњаване су са 48 сати боравка у мрачним подрумским ћелијама. Одатле су се свакодневно обраћале опатицама речима попут „бели ђаволи", „љубавнице попова", „заглупљујете читав свет заједно са поповима" и слично. Како су услед свега овога често остајале без хране, политичке осуђенице су им дотурале нешто од својих намирница, па су „јеховашице" – како су их ове звале, након што су се увериле да их оне не одвраћају од њихове вере, биле вољне да политичким осуђеницама помажу нпр. у разношењу колективне хране, преношењу порука и сличном, показавши се као веома поуздане. С обзиром на то да је управа претпостављала да између ове две групације не може доћи до нарочитог контакта, сарадња између њих одвијала се несметано. Након што су припаднице организације Јеховини сведоци превазишле своје предрасуде о комунисткињама, оне су чак истицале да су циљеви две групације исти, осим што је њихово веровање да ће социјализам на земљи остварити Исус Христ.

Политичке осуђенице и опатице – борба две женске управе за духовни утицај

Најмање очекивани преображај у њиховој перцепцији, политичке осуђенице – затворенице у Марији Ностри, остваривле су међутим код опатица, односно код саме управе затвора.

Био је то сусрет два, на више начина супротстављена светоназора, а политичке осуђенице, од којих су неке у том тренутку већ иза себе имале дугогодишње партијско, скојевско и синдикално искуство – жене које су пренебрегнуле границе задатих родних улога закорачивши у политичке и ратне активности сматране мушком дужношћу и привилегијом, у очима опатица биле су безбожнице које су прешле многе недозвољене границе. Једну од ситуација с почетка боравка политичких осуђеница у затвору Марија Ностра које то илуструју, Магда Симин-Бошан је овако приказала у својој књизи *Док вишње процветају*:

> *Више пута су вас сестре опомињале*, поче Хејетешка[2], *али ви нећете да слушате... Ако је то ваш морал, то је ваша ствар, код нас су други обичаји*". Још увек не знамо о чему се ради. *Сестре су приметиле да се бестидно понашате у вашим самицама. Скидате се – голе* (једва је ту реч изговорила) *и пеpете се једна пред другом. Ми то нећемо дозволити!* [...] *Дакле, шта имате да кажете?* – пита она иронично, у ствари помирљиво. Прва проговара Олга [...] *Ако смо се научиле скидати једна пред другом,* рече, *припишите то у заслугу мађарској краљевској жандармерији! Они су нас натерали да се скидамо и перемо чак и пред жандармима!* [...] Часна сестра се, очевидно, збунила и устукнула, ипак, као и у свакој прилици, она има готов одговор. *Ако је тако*, рече, *то је веома жалосно, али и један доказ више да жена не треба да се бави политиком*! Осећамо да не сме остати на овоме. Једна за другом узимамо реч. [...] Заменица нас посматра и слуша озбиљно, с пажњом. То је учена жена. Попушта, не одмах, постепено (Симин 1958, 65–67).

Генерално, с обзиром на примање пакета, куповину хране и предмета за личну хигијену, сва три оброка дневно... прилике у Марији Ностри биле су боље од услова у затвору Конти, одакле су овамо упућене многе политички осуђене затворенице. Међутим, од самог почетка било је јасно да ће часне сестре снажно спроводити верску агитацију, поготово над затвореницама мађарског и римокатоличког порекла.

Према сећањима бивших осуђеница, између опатица и чланица Комунистичке партије и СКОЈ-а,

[2] Заменица управнице затвора.

односно колектива, све време се водила борба за духовни утицај на млађе затворенице (MV, ZD, 26515). На то нам указује и начин на који је затворска управа интерно категорисала политичке затворенице: непоправљиве комунисткиње, група на коју су оне имале великог утицаја, затим група колебљивих, и на крају, група над којом комунисткиње нису имале утицаја[3] (MV, ZD, 1957b). Притом је стражарска функција антикомунистички опредељеним опатицама омогућавала инструменте за вршење притиска на припаднице НОП-а у циљу промене њиховог политичког курса и прихватања религије. Уколико би затворенице биле пасивније у црквеним и верским активностима, утолико би управа увећавала притисак и отежавала им услове у затвору. Бивша затвореница Марија Дудварски у једној послератној изјави каже: „Знале су нпр. сатима седети у самици и љубазно разговарати, а онда су просто молиле да се прекрстимо. Ако то нисмо учиниле, а што никако и нисмо чиниле, онда су нас кажњавале. Те казне никада нису биле јавне и отворено речене, али знало се" (MV, ZD, 1957a, 4).

Идеолошки и верски фактор утицао је на многе аспекте живота осуђеница у затвору, а политичка едукација затвореница коју су комунисткиње организовале у виду предавања била је у директној колизији са тенденцијом часних сестара да поверене им затворенице идејно усмере у потпуно супротном смеру. Зато су оне настојале да руководство колектива, тј. оне политичке затворенице које су сматрале за најопасније, изолују од осталих, служећи се њиховим смештањем у самице и сличним мерама. На пример, када је Милица Беба Бурсаћ убрзо по доласку у затвор саопштила једној часној сестри и свештенику да затвореницама у њеној соби катихизиси нису потребни, ни на мађарском, ни на српскохрватском језику, убрзо после тога, она је премештена из ове ћелије (Стојковић-Скандарски 1969, 182).

Борба вођена за преимућство и утицај над млађим политичким затвореницама између две женске управе – управе затвора и управе колектива, била је трајна и свеобухватна. Опатице су нарочито испитивале постојаност ставова млађих затвореница из Бачке, које су обилазиле у ћелијама, разговарале са њима, изводиле их напоље и сл. Радо су иницирале дискусије у вези са религијом и настанком човека, док је став колектива био да се у ове теоретске расправе са њима не упушта. Када је група млађих политичких осуђеница, долазећи из религиозних домова или једноставно не знајући како да то одбије, прихватила да пева у црквеном хору или обавља неке лакше послове у цркви попут намештања свећњака и сличног (што је уједно значило и одлазак на ваздух, разговор, дружење), или када је прихватала гестове љубазности, па и молитве једне од опатица – сестре Ангелине, руководству колектива ово је у симболичком смислу било неприхватљиво и представљало је потенцијално обавезивање опатицама. За политички више профилисане затворенице какве су биле оне у руководству колектива, потпадање под утицај опатица значило је одрицање од своје прошлости и одрицање од Партије (MV, ZD, 1957a, 4). Зато је управа колектива настојала да се одлазак у цркву два пута недељно искористи за контакт и преношење директива млађим затвореницама.

Међутим, како су припаднице НОП-а радиле на томе да их прозападно оријентисане опатице више гледају кроз њихову борбу против фашизма, а мање кроз призму стереотипа из доминантне мађарске штампе, тако су се и прилике у Марији Ностри мењале у њихову корист. Режим у затвору тако је постајао све блажи, па и настојања да се политичке затворенице преобрате. Значајну улогу у томе имао је карактер и понашање ових жена, па и однос који су са заменицом управнице затвора *Хејетешком* успоставиле поједине осуђенице, првенствено Вера Павловић. Обилазећи ћелије болесних затвореница, заменица је Веру Павловић редовно посећивала и, као и другим затвореницама са специфичним проблемима, доносила пошту мимо утврђеног распореда. Преписка између Вере и њене мајке (у коју је Хејетешка имала увид), као и разговор о темама које је заменица приликом својих посета отварала – теме комунизма, хришћанства, правде, једнакости..., разбијали су њене претходне представе о комунистима. Под оптужбама да Вери Павловић превише попушта, заменица управнице

[3] Под утицајем опатица било је само неколико политичких осуђеница, међу којима и Гордана Ивачковић, која је генерално међу припадницама НОП-а у Војводини по много чему била изузетак. Још пре доласка у Марију Ностру, она је одавањем сабораца нанела велику штету покрету, а овде је заузела сличан курс и стога била изложена бојкоту политичких осуђеница, уз још једну затвореницу која је такође одбијала координацију и учешће у колективу.

Политичке осуђенице, криминалке и шпијунке са дечјим играчкама које су израдиле у Марији Ностри, септембар 1943. године. На фотографији се, између осталих, налазе: Каћа Дејановић (четврта у горњем реду), Вера Павловић (друга у другом реду), Марија Дудварски (шеста у другом реду). Фотографију је затвореница Мирјана Влашкалић послала својој породици као разгледницу.

затвора нашла се чак и пред духовним судом (Симин 1958, 98).

Временом су припаднице НОП-а захваљујући свом владању, јединству, програму који су изводиле на приредбама, градиле све већи углед код опатица (MV, ZD, 1957d). Бивше затворенице Јулија Цимр, Драгица Војновић и Милица Бурсаћ у својим послератним захтевима за признање Партизанска споменица 1941. говоре о великом *ауторитету,* поштовању и угледу који је колектив уживао код калуђерица из управе затвора. Драгица Војновић на пример каже: „У Марионостри смо успеле да код опатица, које су управљале и руководиле затвором, стекнемо толико ауторитета својим држањем да су нам излазиле у сусрет неким нашим жељама" (MV, ZD, 1961; MV, ZD, 1957g).

Између осталог, како би имале прилику за више заједнички проведеног времена и то на отвореном, политичке затворенице су иницирале да од пролећа 1943. године током сезоне учествују и у пољским радовима. Тако су могле да излазе од седам до 12 часова на заједнички рад у воћњаку затвора, а касније и у неограђеном пољу, уз присуство једног стражара са пушком и повремено обилажење од стране једне опатице.[4] То је била сестра Астерија које се после рата Магда Симин-Бошан, тада бивша затвореница и чланица руководства колектива, овако сећа: „од тог осмеха буде милија цела башта и воћњак, скоро да се заборави на све осим овог парчета пробуђеног живота". Такође наводи да је ова опатица, у тренутку када је изгледало да ће политичке затворенице бити пуштене, већ била спремна да пође са њима (Симин 1958, 100, 102).

Од јесени исте године једна велика дворана претворена је у заједничку радионицу затвореница, у којој су се правили украси и лоптице од отпадака од коже.

До тог периода окупљање свих политичких затвореница је у Марији Ностри било дозвољено током два до три сата празницима, у облику организованих „јавних" приредаба. Од тада, приредбе се одржавају редовно недељом после подне у великој свечаној сали. Заменица управнице затвора у почетку само присуствује овим приредбама, а касније и сама свира на хармонијуму и узима учешће у њима. Иако је затворска управа већински цензурисала садржај приредаба, колектив је успевао у настојању да и тај одобрени садржај буде у функцији подизања борбеног морала затвореница и у складу са префериираном идеологијом.

Овај период од јесени 1943. године, па до краја боравка осуђеница у затвору, обележио је нови квалитет односа управе према затвореницама: интензивније олакшавање боравка у затвору, молитве за срећан повратак комунисткиња кућама, одуговлачење изручења жандарима, туга и плач калуђерица на растанку (MV, ZD, 26339).

Након немачке окупације Мађарске у марту 1944. године било је јасно да ће се ово одразити и на политичке затворенике у мађарским затворима и логорима. Упоредо са општим пооштравањем режима у затворима, донет је низ прописа који су посебно пооштрили режим према јеврејским затвореницима. Тако су и у Марији Ностри од априла 1944. године све Јеврејке најпре изоловане у гето на другом спрату зграде са самицама, са посебним правилима шетње и поделе хране, а затим је њих шеснаест 22. јуна 1944. године пребачено из Марије Ностре у Краљевски земаљски сабирни затвор у Будимпешти (Ђујтохогхаз), што је веома потресло како друге осуђенице, тако и управу затвора.

[4] Од марта 1944. године, када се са немачком окупацијом Мађарске режим у затвору пооштрава, број стражара је дуплиран. Док су они патролирали у затвору, око њега је постављена жандармерија.

Затворенице из Бачке на приредби у Марији Ностри, 1943–1944. година, поклон Музеју социјалистичке револуције Војводине од бивше затворенице Кристине Шебшеи рођ. Швинд из Новог Сада.

Затворенице из Бачке на приредби у Марији Ностри 1943. године. У горњем реду у средини (са шеширом) налази се Каћа Дејановић. Фотографију је Музеју социјалистичке револуције Војводине поклонила њена сестра Јелица Дејановић.

По доласку мађарске фашистичке партије њилаша на власт у октобру, оне су одведене даље, преко Комарома пут немачких логора.

У својој књизи *Док вишње процветају*, Магда Симин овако описује одлазак групе Јеврејки из Марије Ностре у јуну 1944. године:

> Затим стиже наређење часним сестрама да нас спреме за транспорт. Бићемо предате Немцима...
>
> 22. јуни 1944. године. Совјетска армија налази се на прилазима Карпата. Ми крећемо у непознатом правцу, у сусрет немачких логора смрти.
>
> Часне сестре плачу. Искрено. И Хејетешка плаче. И криминалке плачу и дуго нам машу. Горе у самицама ори се неодољива песма: „Буди се исток и запад". Песма испуни простор око старинског затвора својим бурним таласима и бодри нас.
>
> Тако смо се растале (Симин 1958, 113).

Дана 15. октобра 1944. године, када је у подне преко радија објављен проглас Хорти Миклоша о прекиду ватре, преосталим политичким осуђеницама је речено да су слободне и да се само чека наређење министарства, па да иду кући. Међутим, већ следећег дана биле су обавештене да су се политичке прилике промениле, да је власт у Мађарској преузео Хитлеров експонент и вођа њилаша Ференц Салаши, и да ће бити транспортоване у Немачку (MV, ZD, 26339). Када је заменица управнице дошла да саопшти затвореницама да ипак неће бити пуштене на слободу како им је претходно била најавила, она им се обратила исплаканих очију, саопштивши им да не жели да их плаши, али јој је дужност да их о новонасталој ситуацији обавести. Такође је констатовала да је ситуација за комунисте заиста тешка и замолила их да буду јаке јер је оно што их чека много тужно и тешко, а она ће настојати да то пролонгира (MV, ZD, 26339, 31–32).

Наредне три недеље, испуњене непрестаним бомбардовањем, протекле су у нарочитом зближавању опатица и затвореница. Управа затвора сада се моли за срећан повратак комунисткиња кући. Заменица управнице је више пута успела да пролонгира изручење политичких затвореница по које су долазили жандари, као што им је претходно обећала. Ипак, 7. 11. 1944. године затворенице су напустиле Марију Ностру и упутиле се ка Комарому, где стижу управо у време одласка Јеврејки из Марије Ностре одатле. Из Комарома, заједно са другим затвореницима који су овде доведени из затвора и логора широм Мађарске, и ову групу затвореница есесовци преузимају и упућују у немачке логоре.

У свом сећању на одлазак из Марије Ностре, бивша затвореница Илона Секељ пише како су приликом поздрављања на одласку све опатице

биле тужне и плакале су, те наводи како је то политичким затвореницама било чудно „јер ипак ми смо били њима *као* непријатељи (MV, ZD, 26339, 34)." Такође, она пише: „Стално смо се окретали, гледали смо наш бивши затвор на којим прозорима су стајали калуђерице и поздрављали нас са белим марамицама. Већ смо били доста далеко и још увек смо видели на прозорима беле шешире од калуђерица и марамице (MV, ZD, 26339, 34)."

Завршна разматрања

Током боравка затвореница из Бачке у затвору Марија Ностра, све време се одвијала латентна борба управе затвора и управе колектива политичких осуђеница за утицај над млађим и идеолошки мање профилисаним припадницама НОП-а, као и активно настојање опатица из управе затвора да врше духовни утицај на све политичке осуђенице. Оне међутим, не само да задржавају свој идеолошки курс, већ га и приближавају целокупној популацији затвореница у Марији Ностри.

Паралелно са овим, комуникација која је између политичких осуђеница и опатица из управе отпочета најпре у функцији побољшања услова живота припадница НОП-а у затвору, постојала је све време, те је постепено водила и њиховом међусобном зближавању. На ово су свакако утицале објективне, спољне околности попут приближавања фронта и јачања неизвесности, али не искључиво.

Чињеница да је у овом затвору између управе и затвореница све време постојала интеракција, отворила је могућност да се супротна страна перципира и индивидуално, а не само као колективитет.

Временом, између две женске управе, управе затвора у виду антикомунистички настројених опатица и неформалне управе колектива политичких осуђеница из Југославије (махом комунисткиња и скојевки), успоставља се специфичан и интерактиван однос, неуобичајен у ратним приликама, однос одређен дијалогом међу баштиницима два супротстављена духовна и идеолошка становишта. Ово притом ни на који начин није умањило снагу њихових уверења, о чему најбоље говори чињеница да су политичке затворенице које су се вратиле из Марије Ностре, у највећем броју наставиле са активним учешћем у НОП-у, а неке од њих, попут Каће Дејановић и Вере Бергер-Комлош, и у оружаној борби.

ЛИТЕРАТУРА

Milisavac, Živan. 1968. *Poruke iza rešetaka*. Novi Sad: Savez udruženja boraca NOR Srbije za Vojvodinu. (ćir.)

Rotbart, Vladislav. 1984. „Borba žena Bačke u hortijevskim zatvorima 1941–1945." U *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji 1941–1945*, prir. Danilo Kecić, 161–179. Novi Sad: Institut za istoriju.

Rotbart, Vladislav. 1988. *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941–1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju i Novi Sad: Institut za istoriju Vojvodine; Dnevnik.

Simin, Magda. 1958. *Dok višnje procvetaju*. Novi Sad: IP Bratstvo-Jedinstvo. (ćir.)

Stojković-Skandarski, Radoslava. 1969. „Večiti nemiri." U *Otpor u žicama. Knj. 2. Sećanja zatočenika*, ur. Radovan Panić, 182–186. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

ИЗВОРИ

Muzej Vojvodine [MV], Zbirka dokumenata [ZD], „Izjava Sekelj Ilone o svom radu u predratnom revolucionarnom radničkom pokretu, hapšenju i odvođenju u zatvore: Marija Nostra, Konti i Ravensbrik", Senta, 16. novembar 1960. inv. br. 26339.

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, „Magda Simin – materijal za istoriju ženskih zatvora i logora za vreme okupacije 1941–1945", n. d. inv. br. 21642.

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, „Sećanje i opis prilika u ženskom zatvoru Marija Nostra", n. d. inv. br. 26515.

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, Spomenice, „Molba Julije Cimr za 'Spomenicu 1941.'", Beograd, 1961. (ćir.)

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, Spomenice, „Molba Marije Dudvarski za 'Spomenicu 1941.'", Novi Sad, 12. maj 1957a. (ćir.)

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, Spomenice, „Molba Jelene Grbić za 'Spomenicu 1941.'", Žabalj, 26. jun 1957b. (ćir.)

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, Spomenice, „Molba Natalije Stankov-Segedinac za 'Spomenicu 1941.'", Novi Sad, 23. mart 1957v. (ćir.)

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, Spomenice, „Molba Dragice Vojnović za 'Spomenicu 1941.'", Novi Sad, 22. april 1957g.

Muzej Vojvodine, Zbirka dokumenata, Spomenice, „Molba Milice Bursać za 'Spomenicu 1941.'", Novi Sad, 31. maj 1957d. (ćir.)

Kristina Meneši
Museum of Vojvodina, Novi Sad

POLITICAL PRISONERS FROM BAČKA IN MÁRIANOSZTRA PRISON: CHALLENGING PREJUDICES AND CHANGING PERCEPTIONS

Summary

One of the distinctive features of the Márianosztra (Maria Nostra) women's prison in Hungary, where during the Second World War convicted members of the National Liberation Movement (NLM) from Bačka were imprisoned alongside women from other anti-fascist movements, organised into the so-called collective, members of the religious organisation Jehovah's Witnesses, and inmates convicted of criminal offences, was the fact that the institution was run by religious women—the nuns, who also served as prison guards. Religious and ideological factors shaped many aspects of everyday life and interpersonal relations at Márianosztra. At the same time, the leadership of the political prisoners' collective and the anti-communist prison administration each sought, from their respective positions, to establish their own spiritual authority over the younger members of the NLM. Alongside this process, however, a distinctive relationship gradually developed and evolved between the communist women and the nuns, who occupied fundamentally opposed spiritual and ideological positions.

Over time, through their conduct, solidarity, and individual personal relationships, the NLM members gained increasing respect not only among the other prisoners but also within the prison administration itself. As they sought to encourage the pro-Western-oriented nuns to view them increasingly through the prism of their struggle against fascism, rather than through the stereotypes propagated by the dominant Hungarian press, the prison regime gradually became more lenient, including a reduction in efforts to convert them. The period from the autumn of 1943 until the end of the prisoners' stay at Márianosztra was marked by a new quality in the administration's relationship with the political prisoners: increasingly significant efforts to make their imprisonment easier, prayers for the communist women's safe return home, delays in their transfer in order to prevent their deportation to German concentration camps, and the nuns' sadness and tears at the time of their departure. These developments were certainly influenced by objective external circumstances, such as the approaching front and growing uncertainty, but these factors alone cannot account for the change.

The communication initially established between the political prisoners and the nuns with the aim of improving the living conditions of the NLM members in prison continued throughout their imprisonment and, in parallel, contributed to a growing sense of mutual closeness. Interaction between the prison administration and the inmates created an opportunity for each side to perceive the other on an individual level, rather than merely as a collective. In this way, a distinctive relationship gradually developed between the two female leadership structures—the prison administration, represented by anti-communist nuns, and the informal leadership of the collective of political prisoners from Yugoslavia (communist women and members of SKOJ). Unusual in the circumstances of war, this relationship was characterised by dialogue between adherents of two opposing spiritual and ideological positions.